

Cuprins

<i>Prefață (1997) (William Chester Jordan)</i>	7
<i>Prefață</i>	13
Introducere	19
Capitolul I. Problema : <i>Rapoartele lui Plowden</i>	22
Capitolul II. Shakespeare : Regele Richard al II-lea	36
Capitolul III. Regalitatea întemeiată pe Christos	53
1. Anonimul Normand	53
2. Frontispiciul Evangheliilor de la Aachen	68
3. Nimbul perpetuității	83
Capitolul IV. Regalitatea întemeiată pe Lege	90
1. De la Liturghie la Știința Juridică	90
2. Frederic al II-lea	98
<i>Pater et filius iustitiae</i>	98
<i>Iustitia Mediatrix</i>	107
3. Bracton	137
<i>Rex infra et supra legem</i>	137
<i>Christus-factus</i>	155
Capitolul V. Regalitatea întemeiată pe <i>politela</i> : <i>corpus mysticum</i>	179
1. <i>Corpus Ecclesiae mysticum</i>	180
2. <i>Corpus Reipublicae mysticum</i>	190
3. <i>Pro patria mori</i>	211
<i>Patria religioasă și juridică</i>	211
Propaganda patriotică	225
<i>Rex et patria</i>	233
Capitolul VI. Despre continuitate și corporații	244
1. Continuitate	244
<i>Actum</i>	245
<i>Perpetua necessitas</i>	253

2. <i>Fictio Fignra Veritatis</i>	259
<i>Imperium semper est</i>	259
<i>Universitas non moritur</i>	268
Capitolul VII. Regele nu moare niciodată	278
1. Continuitatea dinastică	280
2. Coroana ca ficțiune	297
<i>Corona visibilis et invisibilis</i>	297
Coroana fiscală	301
Inalienabilitatea	305
Coroana și <i>universitas</i>	314
Regele și coroana	319
Coroana ca minor	326
3. <i>Dignitas non moritur</i>	334
Phoenix	336
Simptome corporative în Anglia	349
<i>Le Roy est mort</i>	356
Efigii	365
<i>Rex instrumentum dignitatis</i>	379
Capitolul VIII. Regalitatea întemeiată pe om: Dante	390
Capitolul IX. Epilog	427
<i>Ernst Hartwig Kantorowicz (1895-1963): „cele două corpuri” ale istoricului</i> (Alexandru-Florin Platon)	437
<i>Lista ilustrațiilor</i>	469
<i>Ilustrații</i>	473
<i>Abrevieri</i>	497
<i>Bibliografie selectivă</i>	499
<i>Index</i>	511

Ernst H. Kantorowicz

CELE DOUĂ CORPURI
ALE REGELUI

Un studiu asupra
teologiei politice medievale

Traducere de Andrei Sălăvăstru
Prefață de William Chester Jordan
Postfață de Alexandru-Florin Platon

POLIROM
2014

Devenise un lucru obișnuit chiar înainte de cruciade să se confere o oarecare gloriificare religioasă cavalerului care își sacrifică viața în serviciul Bisericii și pentru cauza lui Dumnezeu¹³⁹. Prin intermediul cruciadelor însă, posibilitatea de a obține această gloriificare s-a extins de la cavaleri către masele largi, iar privilegiul de a deveni soldat-martir s-a extins la clase care, în mod normal, nu s-ar fi angajat deloc în lupte. Un cruciat care lupta împotriva necredincioșilor pentru credința creștină și murea pentru cauza Țării Sfinte în slujba Regelui Christos avea dreptul, conform convingerii obișnuite, să se aștepte la o intrare imediată în paradisul ceresc și, ca recompensă pentru sacrificiul său, la coroana martiriului în viața de apoi.

El cel care se imbarcă pentru Țara Sfântă,
 El cel care moare în această campanie,
 Va intra în fericirea paradisului
 Și va sălășlui acolo împreună cu sfinții¹⁴⁰.

Dacă încrederea în răsplata de pe cealaltă lume, așa cum era oglindită de cântecul cruciaților, era valabilă din punct de vedere dogmatic sau era doar o înțelegere greșită a decretelor papale (care acordau cruciaților nu iertarea păcatelor, ci iertarea acelor pedepse care ar fi fost impuse de disciplina Bisericii) nu conta prea mult atunci și nu ne va interesa nici aici. Credința în dreptul cruciatului la paradis era împărtășită de toată lumea; și era împărtășită și de Dante: el și-a întâlnit strămoșul Cacciaguida, ucis în a doua cruciadă, în raiul lui Marte, unde își aveau locul martirii și apărătorii lui Dumnezeu, și l-a făcut să spună: „Eu vin din martiriu în această pace” (*Venni dal martiro a questa pace*)¹⁴¹.

tema alegerii divine a Franței, iar dominicanul regalist Guillaume de Sauqueville, insistând asupra formulei *Franca = liberi*, pretindea că „*proprie loquendo nullum regnum debet vocari regnum Francie nisi solum regnum Christi et beatorum*”. Predica dominicanului și altele de același autor au fost transcrise din Paris, Bibl. Nat. ms. lat. 16495, fol. 98-100v, și discutate de fosta mea studentă domnișoara Hildegard Coeser, *Der Königsraub in Frankreich um 1300 im Spiegel der Dominikanerpredigten* (Teak [Staatsexamens-Arbeit] Frankfurt, 1935-1936, manuscris dactilografiat), p. VIII; fraze similare pot fi găsite în predica editată de Kämpf, *op. cit.*, II 3. Am putea reaminti aici și epitetele omagînd Parisul, în Jean de Jandun, *Tractatus de laudibus Parisius*, în *Paris et ses historiens aux XIV et XV siècles*, ed. Le Roux de Lincy și L. M. Tisserand (Paris, 1857), 32-79 (*insar triumphantis Jerusalem, locus sanctus etc.*). Toate acestea nu erau limitate la Franța, întrucît Post (*supra*, n. 137) a demonstrat un fenomen similar pentru Spania; dar era practicată în Franța cu mai multă consecvență în epoca respectivă.

139. Aceasta este una dintre temele principale ale excelentului studiu semnat de Erdmann, *Kreuzzuggedanke*.

140. „*Illic quicumque tenderit, / Mortuus ibi fuerit, / Caeli bona receperit, / Et cum sanctis perman- serit.*” Vezi Dreves, *Analecra Hymnica*, XLVb, 78, nr. 96; Erdmann, *Kreuzzuggedanke*, 248.

141. Pentru „iertarea păcatelor”, vezi Erdmann, *op. cit.*, 316 sq., de asemenea 294 și *passim*. Confesia era generală, chiar și printre Canonici; cf. *Sermo Parisiensis*, la c. 14, C. XVI, q. 3, ed. Terence P. McLaughlin, Toronto, 1952, 184: „[...] ad resistendum a peccatis absolvit”. Pentru Cacciaguida, vezi *Paradiso*, XV, 148.

Într-o manieră similară, desigur, moartea unui vasal pentru seniorul său putea fi glorificată, mai ales într-o bătălie pentru credința creștină. La un conciliu din Limoges, din 1031, când era discutată o pace a lui Dumnezeu, i s-a spus vasalului unui duce: „Pentru seniorul tău trebuie să accepți moartea [...], iar pentru această loialitate ai să devii un martir al lui Dumnezeu”¹⁴². Cu alte cuvinte, sacrificându-se pentru seniorul său care apărase o cauză sfântă, vasalul era comparat cu un martir creștin care se sacrifică pentru Domnul și stăpânul său divin, pentru Christos. În aceeași manieră, războinicilor franci din *Cântecul lui Roland* li se spusese de către arhiepiscopul Turpin de Reims:

Pentru regele nostru noi trebuie să murim.
 Sprijiniți hrănirea credinței creștine [...]
 Vă voi ierta, vindecați-vă sufletele.
 Dacă muriți astfel, veți fi sfinți martiri
 Obținând locuri sus, în paradis¹⁴³.

Întrucât războinicii din saga lui Carol cel Mare luptau cu sarazinii în Spania, ei erau considerați cruciați și se bucurau de privilegiile prin care, în epoca poetului, se distingeau cruciați¹⁴⁴. Totuși, moartea acestor cruciați „francezi” purtând război împotriva sarazinilor era în același timp o moarte pentru suzeranul lor, pentru Carol cel Mare, *li empereres Carles di France dulce*, un fapt care, pentru un cititor francez din secolul al XII-lea, conferea martiriului celor căzuți o negreșită nuanță națională.

Cu rezervele de rigoare, se poate spune că *Istoria Regilor Britaniei* a lui Geoffrey de Monmouth însemna pentru englezi ceea ce *Cântecul lui Roland* însemna pentru francezi. Pentru Geoffrey de Monmouth, *patria* denumea în mod clar „monarhia întregii insule” (*totius insulae monarchia*), pe care regele Arthur, după ce o obținuse prin drept de moștenire¹⁴⁵, trebuia să o apere împotriva necredinciosului: saxoni, scoți și picți. Odată, atunci când saxonii au făcut o incursiune în *patria* britonă, regele Arthur și-a adunat armata și s-a adresat scurt soldaților săi pentru a-și glorifica propria loialitate în opoziție cu necredința saxonilor care încălcaseră armistițiul.

142. PL, CXLII, 1400 B: „Debuera pro seniore tuo mortem suscipere [...] martyr Dei pro tali fide fieres”. Cf. Bloch, *Rois thomansiques*, 244, n. 3.

143. *La Chanson de Roland*, rândurile 1128-1135, ed. J. Bédier (Paris, 1931), 96; Leonardo Obichki, *Der ideale Mittelworts Frankreichs* (Heidelberg, 1913), 14 sqq.; vezi și Franz Camont, *Les perpetus* (Paris, 1949), 445.

144. În privința lui Carol cel Mare însuși, Jacundus, *Translatio S. Servatii*, MGH, SS., XII, 93 (scris în jurul anului 1088), afirmă: „Karolus mori pro patria, mori pro ecclesia non timuit. Ideo terram circuit universam et quos Deo repugnare invenit, impugnabat”. (Îi sunt îndatorat profesorului M. Cherniavsky pentru că mi-a atras atenția asupra acestei referințe.) Vezi, în general, Robert Folz, *Le Souvenir et la Légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval* (Paris, 1950), 137 sq.

145. Geoffrey de Monmouth, *Historia Regum Britanniae*, IX, C. 1, ed. Jacob Hammer (Mediaeval Academy of America Publications, nr. 57 [Cambridge, 1951]), 152, 7: „Dubricius ergo, calamitatem patriae dolens, associatis sibi episcopis, Arthurum regni diademate insignivit”. *Ibid.*, versul 17: „[...] cum [Arthurus] totius insulae monarchiam debuera hereditario iure obtinere”.

Principalul discurs, însă, a fost din nou ținut de către un episcop, Sfântul Dubrick din Caerleon, care le-a cerut soldaților să fie apărători viteji ai *pietas et patria*¹⁴⁶, de dragul concetățenilor lor.

Luptați pentru patria voastră și suferiți chiar moartea pentru ea dacă e să vi se întâmple. Moartea însăși este Victorie și este un mijloc de a salva sufletul. Căci cei care moare pentru frații săi se oferă pe sine însuși lui Dumnezeu cu ostie vie, și, fără nici o îndoială, îi urmează pe Christos, care pentru frații săi a considerat de cuvință să își dea viața [1 Ioan 3, 16]. Dacă, așadar, unul dintre voi este învins de moarte în acest război, fie ca acea moarte să fie o răscumpărare și iertare a tuturor păcatelor sale [...]!¹⁴⁷

Discursul episcopului din Caerleon, precum al arhiepiscopului Turpin din Reims în *Cântecul lui Roland*, era, poate, modelat după predicile unor promotori ai cruciadelor, exceptând faptul că recompensele spirituale – iertarea și mântuirea sufletului – care erau promise victimelor „războaielor sfinte” erau conferite aici martirilor care mureau pentru patria lor. Faptul că războinicii galezi ai regelui Arthur mureau, de asemenea, pentru credința creștină, întrucât luptau împotriva saxonilor păgâni, dar și pentru seniorul și regele lor, era perfect adevărat. Cu toate acestea, moartea *pro fide* – pentru credință și loialitate – este eclipsată sau inclusă în ideea că au murit *pro patria*, adică *pro totius insulae monarchia*. Mai mult, moartea lor era interpretată ca un autosacrificiu *pro fratribus*, iar autorul îl compara cu autosacrificiul lui Christos pentru frații săi¹⁴⁸. Cu aceasta, moartea *pro patria* apărea ca o consecință a *caritas*, mai degrabă decât a *fides*, deși aceasta din urmă nu ar trebui exclusă.

Această nuanță de „dragoste frățească” era ocazional atinsă și înainte, în legătură cu cruciadele. Într-o scrisoare adresată spaniolilor care apărau Tarragona împotriva sarazinilor, papa Urban al II-lea a afirmat că

nici unul care va fi ucis în această campanie pentru iubirea de Dumnezeu și față de frații săi nu se va îndoi că va afla iertarea păcatelor și fericirea eternă conform cu îndurarea lui Dumnezeu!¹⁴⁹

146. *Hist. Reg. Brit.*, IX, C. 2, Hammer, 154, 80: „[Saxones] patriam usque ad Sabrina mare depopulant”. Pentru alocuțiunea lui Arthur, *ibid.*, versurile 88 sqq.; vezi versurile 95 sq. pentru *pietas et patria*, două noțiuni inseparabile în gândirea romană antică, pe care Toma din Aquino (*Summa theol.*, II-II, qa. 101, art. 1 și 3) le-a asociat din nou.

147. *Ibid.*, 154, 97-104: „Pugnate pro patria (vezi *infra*, n. 159), et mortem, si supervenerit, ultro pro eadem patimini. Ipsa enim victoria est et animae remedium. Quicumque enim pro confratribus suis mortem interit, vivam hostiam se praestat Deo Christumque insequi non ambigitur, qui pro fratribus suis animam suam dignatus est ponere. Si aliquis igitur vestrum in hoc bello mortem subierit, sit mors illa sibi omnium delictorum suorum poenitentia et absolutio [...]”. Îi sunt recunoscător regretatului profesor Jacob Hammer pentru că mi-a atras atenția asupra acestui interesant pasaj.

148. Pasajul biblic 1 Ioan 3, 16 era adus în mod repetat ca argument pentru a se realiza o comparație între victima *pro patria (fratribus)* și Christos; vezi, e.g., *infra*, n. 157.

149. Paul Kehr, *Popstarkunden in Spanien. I: Katalanien* (Abh. Göttingen, N.F., XVIII: 2, Berlin, 1926) 297 sq., nr. 23: „In qua videlicet expeditione si quis pro Dei et fratrum suorum dilectione occuberit, peccatorum profecto suorum indulgentiam et eterne vite

Și, puțin mai târziu, Ivo de Chartres a adunat în lucrările sale fundamentale, *Decretum* și *Panormia*, fragmente relevante din Sfinții Părinți și din scrisori papale în care răsplata cerească era promisă celor care mureau pentru „adevărul credinței, salvarea patriei și apărarea creștinilor” – fragmente care curând au trecut în *Decretum*-ul lui Gratian și au exercitat o influență permanentă¹⁵⁰.

Totuși, de-abia în secolul al XIII-lea, virtutea creștină *caritas* a devenit în mod evident politică și a fost utilizată cu mai mare perseverență decât până atunci, fiind activată pentru a sanctifica și justifica, din punct de vedere etic și moral, moartea pentru „patria” politică.

Amor patriae in radice charitatis fundatur – dragostea pentru patrie se trage dintr-o caritate care pune nu lucrurile private înaintea celor publice, ci lucrurile publice înaintea celor private [...]. Pe drept, virtutea carității vine înaintea tuturor celorlalte virtuți pentru că meritul fiecărei virtuți depinde de cel al carității. Prin urmare, *amor patriae* merită un loc de onoare deasupra tuturor celorlalte virtuți.

De aici încolo, a fost stabilit un standard teologic al *amor patriae* ce beneficia de multă autoritate; căci aceste cuvinte au trecut drept opinie a lui Toma din Aquino, deși ele fuseseră scrise în realitate de Ptolemeu de Luca, continuatorul operei *De regimine principum* a lui Toma din Aquino¹⁵¹. În discuția sa despre *patria*, Ptolemeu de Luca a urmat, în linii mari, reflecțiile Sfântului Augustin despre superioritatea patriei din ceruri asupra celei de pe pământ; dar el a citat și cuvintele lui Cicero, care afirmau că părinții și copiii, rudele și membrii casei ne-ar putea fi dragi, dar „patria includea prin *caritate* toate aceste relații”. Alături de Cicero, el a exclamat: „Ce bun cetățean ar ezita să își accepte moartea dacă ea ar fi profitabilă pentru *patria*?”¹⁵². Acestea erau argumente și citate pe care juristii le foloseau în mod obișnuit¹⁵³, iar Ptolemeu de Luca era iscusit în a se folosi cel puțin de Dreptul Canonic.

Întreaga problemă a lui *patria*, stimulată nu doar de cele Două Legi, ci și de studiul intensificat și interpretările practic-politice ale lui Aristotel, a fost discutată în epoca de după Toma din Aquino cu mai multă aprindere decât oricând altcândva în Evul Mediu. Toma din Aquino însuși a atins această problemă destul de des. Și el le-a cerut cetățenilor virtuoși să se expună pericolului morții pentru preservarea

consortium in venturum se ex clementissima Dei nostri miseratione non dubitet”. Cf. Erdmann, *Kreuzzugsgedanke*, 294.

150. Cf. „*Pro Patria mori*”, 481 sq., nn. 34-36; Erdmann, *op.cit.*, 248; Post, „Two Notes”, 182, pentru locurile din *Decretum*-ul lui Gratian.

151. Toma din Aquino, *De regimine principum*, III, c. 4, ed. Joseph Mathis (Roma și Torino, 1948), 41. Ptolemeu cita exemplele romane, cu aceleași referințe la Augustin de Hippo (*De civ. Dei*, V, c. 12-19), și în a sa *Determinatio compendiosa*, c. 21, ed. Mario Krammer, 1909 (*MGH, Fontes iuris Germanici antiqui*), 42 sq. Vezi Theodore Silverstein, „On the Genesis of *De Monarchia*, II, v”, *Speculum*, XIII (1938), 326 sqq., și, în general, Hélène Pélérin, *Caritas* (Leuven, 1948), 35 sqq.

152. Cicero, *De off.*, I, 57, un pasaj citat frecvent.

153. Post, „Two Notes”, 287, n. 28 și passim.

binelui public și a susținut că virtutea *pietas*, adesea greu de distins de *caritas*, era puterea ce anima respectul și devoțiunea atât față de părinți, cât și față de *patria*¹⁵⁴. Mai târziu, în cursul aceluiași secol, Henri de Gand, *Doctor sollemnis* predând la Paris, a început să discute probleme apropiate¹⁵⁵. Luând ca punct de plecare retragerea creștină din Acra și căderea acestui oraș în anul 1291, el s-a ocupat de circumstanțele în care un soldat ar trebui fie să-și sacrifice viața, fie să o ia la fugă. Henri a respins cu fermitate orice sacrificiu de sine din motive egoiste (vanitate, nesăbuiță, nedreptate și altele) și a subliniat că fuga și autoconservarea puteau fi adesea mai valoroase și mai demne de laudă – în afara cazului unui preot căruia nu îi era permis să fugă dacă prezența lui era necesară pentru mântuirea sufletelor sau îngrijirea bolnavilor¹⁵⁶.

Pe de altă parte, totuși, Henri a laudat generozitatea sacrificiului unui soldat dacă fusese dictat de dragoste. El a citat Cântarea Cântărilor (8, 6) – „Că iubirea ca moartea e de tare” – pentru a demonstra că sacrificiul unui soldat pentru prietenii săi era o operă de caritate și credință. El a apărat *bellum iustum*, războiul just pentru a proteja *patria* și *spiritualia*. Pentru a spori puterea argumentelor sale, Henri a citat formule din autorii antici. El l-a citat pe Vegetius; l-a citat pe Cicero spunând că nimeni nu trebuie să se iubească pe sine însuși și propria sa viață mai

154. *Summa theol.*, I, qn. 60, art. 5, resp. : „Est enim virtuosus civis ut se exponat mortis periculo pro totius reipublicae conservatione”. Vezi *supra*, n. 147, pentru un alt pasaj despre *patria*, și, de asemenea, excelentul comentariu asupra noțiunii de *patria* potrivit lui Toma din Aquino, în *Die Deutsche Thomas-Ausgabe* (Heidelberg, 1943), XX, 343 sqq. De obicei, totuși, Toma din Aquino are în vedere „Cerurile” sau „Paradizul” atunci când vorbește despre *patria*: vezi, e.g., *Summa theol.*, II-II, qn. 83, art. II, III, qn. 8, art. 3 etc.

155. Henri de Gand, *Quodlibeta*, XV, qn. 16 (Paris, 1518 [*Quodlibeta Magistri Henrici Gothardi a Gandavo*]), fol. 594 sqq. (Dr. Schafer Williams mi-a oferit cu amabilitate fotocopiile.) Argumentul, inspirat în ultimă instanță de Cicero, *De off.*, I, 83, este următorul: „Quod miles praevolans in exercitum hostium non facit opus magnanimitatis”. Vezi Paul de Lagarde, „La philosophie sociale d’Henri de Gand et de Godefroid de Fontaines” (*supra*, n. 52), 80 sqq., prin al cărui articol mi-a fost atrasă atenția asupra acestui *Quodlibet*.

156. Henric vorbește (fol. 596) despre cei care aleg să lupte în timp ce alții fug : „Hoc licitum est eis, et tunc illi tenentur cum eis contra hostes stare et esse parati aut cum aliis hostes devincere aut simul mori cum illis : aut si sint aliqui inter illos qui tenentur eis ministrare spiritualia, fugere non possunt”. De asemenea, pasajele precedente (fol. 595v) aduc în discuție *de fuga praelatorum*. Lui Henric îi este dificil să decidă „si licitum sit fugere bellum, quod contra patriam aut patrias leges attentatum est ab hostibus legis et fidei christianae. Et censeo in hac materia idem de fuga praelatorum maiorum et minorum, et principum superiorum et inferiorum [...] quia sicut praelati tenentur ministrare populo in spiritualibus ad fomentum et conservationem vitae eorum spiritualis, sic principes ministrare tenentur eidem in temporalibus ad fomentum et conservationem vitae eorum temporalis”. În atitudinea lui față de îndatoririle clericilor, Henri de Gand este desigur în deplin acord cu învățăturile scolastice : cf. Toma din Aquino, *Summa theol.*, II-II, qn. 185, art. 4 și 5 ; de asemenea, observația lui Post, „Public Law”, 48. El este, în general, de acord și cu învățăturile Dreptului Canonic : cf. Stephan Kutner, *Kanonistische Schuldlehre von Gratian bis auf die Dekretalen Gregors IX.* (Studi e Testi, 64 ; Vatican, 1935), 254 sq. ; de asemenea, A.M. Stickler, „Sacerdotium et Regnum nei decretisti e primi decretalisti”, *Salezianum*, XV (1953), 591, la c. 19, C. XXIII, q. 8 (despre lupta împotriva prelaților posedând *regalia*).

mult decât *respublico*; a fost de acord cu Platon (așa cum a fost transmis în *De officiis* al lui Cicero) că omul nu este născut doar pentru el însuși și a acceptat convingerea lui Cicero: *Patria mihi vita mea carior est*, „Patria îmi este mai dragă decât viața”. În pofida acestor împrumuturi din Antichitate, Henri de Gand s-a concentrat pe argumentele tradiționale creștine. Moartea în apărarea patriei i se părea și lui, în primul rând, o acțiune a *caritas* și și-a dat, la fel, binecuvântarea finală pentru *pro patria mori*, comparând – precum Geoffrey de Monmouth – sacrificiul unui cetățean pentru frații și comunitatea sa cu sacrificiul suprem pe care Christos l-a făcut pentru mântuirea omului și a neamului omenesc¹⁵⁷. Astfel s-a întâmplat ca în secolul al XIII-lea coroana martiriului să înceapă să coboare asupra victimelor războaielor statelor seculare.

În argumentele lui Henri de Gand se întrezărea o notă umanistă. Aceasta este chiar mai puternică la Dante, pentru care cei ce își dădeau viața pentru salvarea patriei, precum Decii romani, erau „victimesele cele mai sacre”, aducând „acel sacrificiu inefabil” (*illud inenarrabile sacrificium*)¹⁵⁸ pentru care era laudat Cato ca model exemplar. Se credea că *Pugna pro patria*, „Luptă pentru patrie”, era deviza lui Cato, căci se găsea în *Distihurile* atribuite în mod eronat lui¹⁵⁹. Atât *literati*, cât și juriștii foloseau această maximă, o aplicau, o prezentau și, prin urmare, valorizau etic ideea de *patria* după modelul păgânului sinucigaș.

Desigur, dreptul roman abunda în etici patriotice. Era imposibil ca juriștii să nu întâlnească acel pasaj din *Institutes* unde se afirma că aceia care „cădeau [în luptă] pentru *respublica* sunt considerați a trăi veșnic *per gloriam*” și să gloseze asupra acestui pasaj în care faima sau gloria eternă ia locul sau este unită, într-un mod atât de evident, cu fericirea eternă. Și nici nu puteau să nu întâlnească acea lege din *Digeste*, formulată de un jurist roman din epoca lui Hadrian, care spunea că, pentru *patria*, un fiu și-ar fi putut ucide tatăl, iar un tată, fiul¹⁶⁰. Juriștii medievali, atunci când au interpretat această lege, au arătat că o acțiune considerată în mod normal un parricid era o faptă demnă de laudă atunci când era comisă în numele *patria*, deși

157. Fol. 596. Henri citează cu privire la cel care ar putea fugi, dar preferă să lupte (*aut pariter vivunt aut pariter moriantur*), versetul I Ioan 3, 16 (*supra*, n. 148): „Hinc maxime probatur illa charitas quam Johannes apostolus commendat dicens: «Sicut pro nobis Christus animam suam posuit, sic et nos debemus animas nostras pro fratribus ponere»”. Pentru pasajele din Cicero și alții, vezi fol. 595v și 596. Un canonist din secolul al XIV-lea, Petrus de Ancharano, *Consilia*, CCLXXXI, n. 9 (Veneția, 1574), fol. 148, citează, de asemenea, versetul I Ioan 3, 16 și trasează o paralelă între *militia armata* (starea cavalerilor) și *militia coelestis* (clerul). Se spune, afirmă juristul, că potrivit pentru un cleric „et mortem etiam non fugere tanquam miles Christi, qui animam suam posuit pro ovibus suis, nam et miles armatae militiae obligatur iuramento mortem non vitare pro Republica, ut l. fi. ff. ex qui. cau. ma. [C. 2, 53 (54), 57. Afirmarea este eronată.], quanto magis ad hoc adstringitur miles coelestis militiae pro Ecclesiae unitate”.

158. *De monarchia*, II, 5, 15, și importantul studiu al lui Silverstein asupra aceluia capitol (*supra*, n. 151).

159. W.J. Chase, *The Distichs of Cato* (Madison, 1922), 12; și, pentru întreaga problemă, desigur, nota lui Post la *Pugna pro patria* („Two Notes”, 281 *sqq.*).

160. *Iust.* 1, 25, procl.; *D.* II, 7, 35; cf. Post, *op. cit.*, 287.